

تحلیل کران‌های مسکونی روستای تاریخی کندوان با رویکرد تولیدی - معیشتی

رحمت محمدزاده^۱، ناهیده رضائی^۲

^۱دانشیار گروه معماری، دانشکده عمران، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

^۲دانشجوی دکتری معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۶/۹، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۱۰/۲۰)

چکیده

یکی از عوامل تعیین کننده در توسعه مجتمع‌های زیستی، بُعد اقتصادی است. سکونتگاه‌های انسانی، به دنبال تغییر در شیوه کوچ‌نشینی عموماً بر پایه کشاورزی و دامداری و فعالیت‌های وابسته به آن، رشد و گسترش یافته‌اند. اقتصاد و نظام تولیدی، نه تنها گویای کارکرد این کانون‌های زیستی است، بلکه عامل مهم و تاثیرگذاری بر بافت، کالبد و شکل منازل مسکونی نیز هست. آنچه که در این بحث دنبال می‌شود، درک و فهم نقش عوامل تولیدی در شکل‌گیری کران‌های مسکونی روستای تاریخی کندوان است. در این مطالعه، روش تحقیق کیفی با رویکرد پدیدارشناسی مورد استفاده بوده است و گردآوری اطلاعات این مطالعه در دو بخش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی بوده و تلاش شده از طریق پدیدارشناسی و مصاحبه باز و عمیق، دلایل نهان پدیده مورد مطالعه، فهم و تبیین گردد. نتایج پژوهش نشان داد که فضاهای زیستی و قدیمی روستای کندوان، در جوابگویی به عملکردها شکل گرفته است. همچنین با نظر به تغییرات پیش آمده و توجه به مشاغل جدید چون گردشگری، فضاهای تولیدی - معیشتی کران‌ها از عملکردهای سابق فاصله گرفته و به فضاهای زیستی ساده مبدل شده است. امروزه با نظر به تغییرات پیش آمده در شرایط معیشتی ساکنان، جهت احیاء و بکارگیری ظرفیت‌های محیطی و انسانی در این بخش، می‌بایست ویژگی‌های کالبدی و عملکردی این کران‌ها و ویژگی‌های معیشتی مد نظر قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی

معماری، روستای کندوان، کران‌های مسکونی، رویکرد تولیدی - معیشتی.

مقدمه

تنور، اتاق‌ها، صندوق خانه، آشپزخانه و... بوده است. در ساخت کران‌ها، هیچ‌گونه مصالح ساختمانی مثل گچ، آهک و آجر استفاده نشده و خانه‌ها تماماً با حکاکی سنگ‌ها و صخره‌ها شکل گرفته است. خانه‌های صخره‌ای مشابه بقیه خانه‌ها دارای بخش‌های مختلفی مثل نشیمن، آشپزخانه، انبار و سیستم آب و برق هستند. کران‌های صخره‌ای ضخامتی در حدود ۲ متر و ارتفاعی در حدود ۴۰ متر دارند و عموماً بین ۲ تا ۴ طبقه هستند، که این طبقه‌ها مستقل از هم بوده و تنها از طریق پلکانی از جنس خود کران‌ها با هم در ارتباط هستند. عموماً از کران‌های طبقه همکف، به دلیل اینکه نوردهی در این طبقات دشوار است، به عنوان اصطبل و از کران‌های بالایی برای کاربردهای مسکونی استفاده می‌شود. ابعاد درب‌های ورودی با توجه به سختی و محدودیت حفرو مسائل اقلیمی به ارتفاع (۱/۵) با عرض (۱-۱/۳) متر و پنجره‌هایی رو به جهت ممانعت از ورود ریزش جوی در داخل فضای دیوارها تعبیه شده است. طبیعی است مسکن این روستا همانند هر روستای دیگری، دارای کارکردهایی متنوع از گذشته نسبتاً دور بوده است. با وجود ابعاد نه چندان زیاد این کران‌ها، خیلی از فعالیت‌ها در دل این فضاها تحقق می‌یافته و تا به حال نیز توفقی نداشته است.

اگرچه محققین مختلفی روستای کندوان را از جنبه‌های متعدد چون معماری صخره‌ای (اگرچه مهلبانی و سنائی، ۱۳۸۹؛ همایون، ۱۳۵۴؛ رضوانی، ۱۳۸۶، امیرخانی و همکاران، ۱۳۸۷؛ Aien et al., 2012)؛ مطالعات گردشگری (خداوردی زاده و همکاران، ۱۳۷۸)؛ گرایش‌های اکوتوریسم (اکبری و بمانیان، ۱۳۸۷) و بررسی‌های مردم‌شناسی (صبری، ۱۳۸۶، سازمان میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۷۳) مورد مطالعه قرار داده‌اند، اما سوال‌هایی جدی در رابطه با تاثیر عامل تولید و معیشت بر شکل‌گیری معماری کران‌ها وجود دارد که تاکنون مغفول و بی‌پاسخ مانده‌اند و بدین جهت، لزوم توجه به آن ضروری می‌نماید. برخی از این سوالات عبارتند از: عملکرد غالب در داخل کران‌های مسکونی کندوان و در اطراف آن چه بوده است؟ به تبع این عملکردها، فضاها داخل کران‌ها کدام بوده و چگونه ایفای نقش می‌نمودند؟ در عصر معاصر این فعالیت‌ها با چه چالش‌هایی مواجه هستند و چگونه می‌توان ضمن حفظ فضاها با چالش‌های موجود مقابله نمود؟

حیات جوامع روستایی وابسته به اقتصاد و تولید است؛ بدین جهت بحث معیشت و امنیت اقتصادی، دارای اهمیت بالایی است. سکونتگاه‌های انسانی در سیر توسعه الگوهای زیستی از کوچ‌نشینی تا یکجانشینی، عموماً بر پایه کشاورزی و دامداری و فعالیت‌های وابسته به آن، گسترش یافته‌اند. بدینسان اقتصاد و نظام تولیدی به عنوان عواملی مهم و تاثیرگذار بر بافت، کالبد و شکل منازل مسکونی مطرح شده است. تحولات ناشی از انقلاب کشاورزی، به تغییرات اساسی در شیوه زیست، طبعاً رفتارهای انسانی منجر گردید. چرخه زندگی کشاورزی، انسان را وابسته به زمین کرد؛ بدین ترتیب زمینه‌ی شکل‌گیری مساکن دائم فراهم شد. به دنبال آن، تکنیک و ابزارهای تولید به مقوله‌ای جدی تبدیل گردید و همین امر، توسعه فضاهای مسکونی جدید را ضروری ساخت.

مقاله حاضر با مروری اجمالی بر علل ایجاد این روستا و با تمرکز و تحلیل ارتباط میان ساختارهای اقتصادی و نظام تولیدی و خلق فضاهای زیستی - معیشتی روستای کندوان از توابع شهرستان اسکو می‌پردازد. این روستا، یکی از روستاهای معروف ایران در منطقه آذربایجان با قدمت حدود ۷۰۰ سال است که در سال ۱۳۷۶ با شماره ۱۸۵۷ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است (URL 1). کندوان، در دامنه‌های سهند قرار دارد و به خاطر معماری صخره‌ای آن معروف است که در اثر فعل و انفعالات آتشفشانی کوه‌های سهند ایجاد شده، توده‌ها و گدازه‌های مذاب آتشفشانی، به وسیله باد، برف و باران در طی هزاران سال متمادی شکل گرفته و به فرم کران' درآمده است. روستای کندوان، در یک دامنه رو به شمال است. با توجه به فرم مخروطی شکل بستر طبیعی، برخلاف طبقات بالا، سطوح طبقات زیرین گسترده‌تر است. طبقات بالاتر به دلیل قرارگیری در معرض باد و بارش‌های بهاره و زمستانه، با فرسایش بیشتری همراه بوده‌اند و به همین دلیل معمولاً زودتر از طبقات زیرین آسیب دیده‌اند. دسترسی به طبقات دیگر، از داخل مجموعه و پیاپی بیرون به وسیله پله‌های حفر شده و یا از طریق نردبان انجام می‌شود. آنچه به کندوان هویت باستانی داده، وجود زندگی و سکونت درون توده‌های مخروطی و هرمی شکل صخره‌هاست. فضای داخلی کران، غالباً کوچک و به صورت مستطیلی کنده شده و شامل

۱- چارچوب نظری

این اساس، شناخت خانه روستایی با نگاهی انسان‌مدار، یعنی با حضور انسان مفاهیمی نظیر بویایی و سرزندگی خواهد داشت. ساخت مساکن روستایی بر اساس اقتضائاتی توأمان برآمده از

خانه، مقوله‌ای چندبعدی است و ظرفاً محلی برای سکنا‌گزیدن نیست. شاید آنچه خانه روستایی را واجد ویژگی‌های خاص و متمایز از خانه شهری می‌نماید، در فضای خانه مستتر باشد. بر

می‌رود و عامل اقتصاد یکی از آنهاست (همان، ۶۰). مسکن روستایی فضاهای لازم برای زندگی، کار و فعالیت، انبار کالا و آذوقه، نگهداری دام، ارتباط و مبادله اطلاعات، اجرای مراسم و مانند آن را مهیا می‌سازند. بطور کلی کارکردهای مسکن روستایی به سه دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از کارکردهای زیستی، اقتصادی (معیشتی- تولیدی) و تدارکاتی. هر یک از این کارکردها، عرصه‌ها و فضاهای خاصی را به خود اختصاص می‌دهند (سعیدی و امینی، ۱۳۸۹، ۳۳-۳۲). در روستاها، جای بخشی از فعالیت‌های اقتصادی مردم درون خانه است و با فضاهای زیستی آمیخته است. چنین عملکردهایی می‌تواند مسکن را به عنوان یکی از اهرم‌های توسعه اقتصادی در خدمت تولید قرار دهد. روستاییان، متناسب با کارهای روزمره و منابع مالی خود از فضاهای خانه استفاده‌های متفاوتی می‌برند (Merma et al., 2011, 302).

نیک خلق (۱۳۸۲، ۸۲) در این رابطه بیان می‌دارد: برخلاف نظام‌های شهری امروزی، در نظام زندگی روستایی، اشتغال، شیوه معیشت و نوع سکونت، تداخل گسترده‌ای با هم دارند. اصولاً زندگی روستایی برخلاف زندگی شهری بر اساس تفکیک زمانی فعالیت‌ها، سازمان نیافته است و سکونت و کار، زمان‌های متداخلی دارند و به همین دلیل، فضای سکونت و کار نیز با هم تداخل دارند و محیط مسکن، محل نگهداری محصولات دامی و کشاورزی هست و بخشی از کار در منزل انجام می‌شود. دام و حشم به همین صورت در محدوده مسکونی خانواده نگهداری می‌شوند. بنابراین می‌توان گفت، شکل مسکن و بافت کلی روستا رابطه تنگاتنگی با نوع معیشت و شکل تولیدی آن دارد. نقش فضا در اقتصاد را می‌توان به دو طریق تجزیه و تحلیل کرد، فضایی که در پاسخ به نیازهای اقتصادی خلق شده و تغییر می‌یابد و فضایی که در نوع خود، یک کالا محسوب می‌شود. در مفهوم نخست، ارتباط مستقیمی میان تولید و استفاده وجود دارد. در معنای دوم، تاکید بیشتری بر روی روابط میان تولید و مبادله است. در مفهوم نخست، توسعه پاسخ‌گویی یک نیاز است و در معنای دوم، به عنوان یک نیاز و محرک فعالیت‌های اقتصادی در نظر گرفته می‌شود، چه برای به حداکثر رسانیدن سود باشد و چه برای گردش سرمایه یا ایجاد اشتغال. بنابراین نقش مهم تولید فضا و ارتباط نزدیک آن با بعد اقتصاد مشهود است. تولید محیط مصنوع به واسطه مقیاس و اهمیتش، از بویایی درونی و ظرفیت‌های قابل توجهی برخوردار است (مدنی پور، ۱۳۹۵، ۱۱۰).

می‌توان گفت، عملکردهای تولیدی و اقتصادی مسکن به‌ویژه در روستاها باعث می‌شود که مسکن، نقش کلیدی در زندگی فردی و اجتماعی ایفا کنند. به لحاظ اجتماعی، علاوه بر مشغولیت اعضا خانواده و انتقال ساده تجربیات، به وحدت، انسجام و تعامل بیشتر خانوادگی و نیز کنترل و تربیت و نظارت بیشتر می‌انجامد. به لحاظ روحی و روانی، کار را از آن خود تصور کرده و هر موقع که اراده کردند می‌توانند با جدیت و علاقمندی و خواست خویش به کار تداوم بخشند؛ به تعبیر کاستلز (۱۳۸۰)، در فضای جریان‌ها، نقش ایفا نمایند؛ به لحاظ اقتصادی به زندگی و معیشت خانوارها کمک می‌کند؛ به تبع تولیدات روستا و یا نواحی اطراف، به

محیط طبیعی و انسان است. بدین جهت، ریشه‌های شکل‌گیری آن را باید از یک سو در پتانسیل‌های مکانی و از سوی دیگر، در رفتارهای انسانی دید. در خانه‌های روستایی نیز تاثیر مکان و محیط بسیار آشکار است و اغلب وابستگی بسیار تنگاتنگی به بستر و محیط شکل‌گیری خود دارد (Norberg-Schulz, 1985).

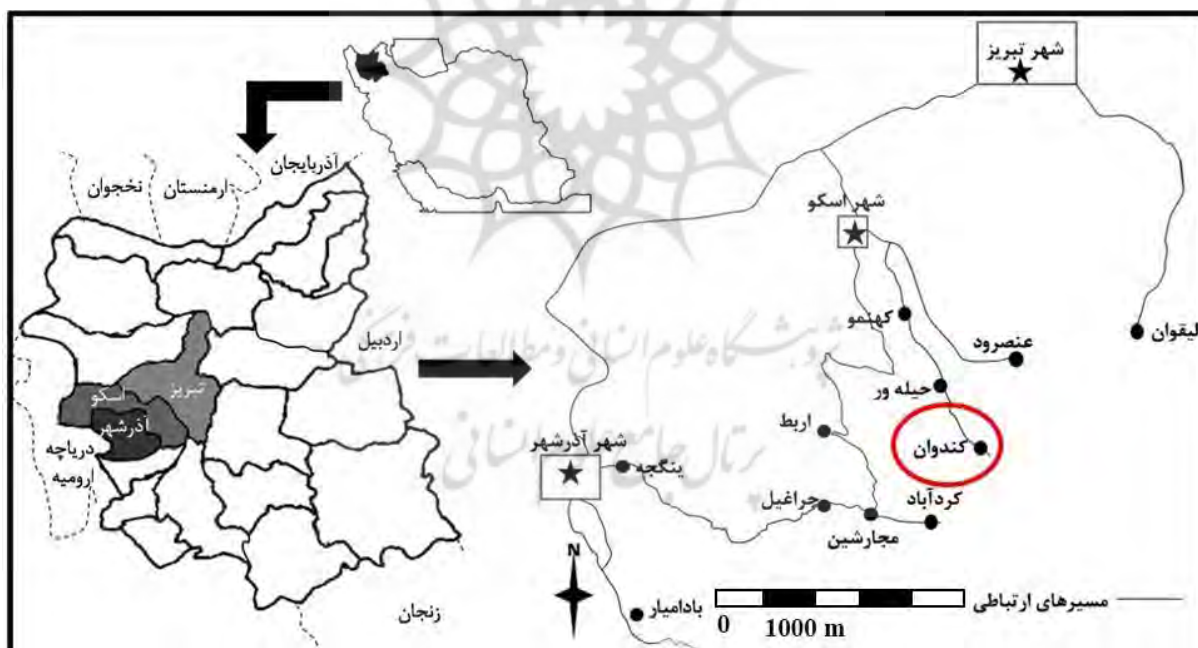
تأثیرگذارترین جنبه حضور انسان در خانه که آن را از حضور انسان در خانه شهری متمایز می‌سازد، نقشی فراتر از یک فضای مسکونی است که می‌توان برای خانه روستایی قائل شد. خانه روستایی، ظرفی است برای جنبه‌های مختلف زیستی انسان ساکن، از کار تا استراحت و سکونت و فعالیت‌های وابسته به آن. خانه روستایی مکان بسیاری از فعالیت‌های معیشتی صاحبخانه است. فعالیت‌های تولیدی هم چون صنایع دستی، از قبیل بافتن فرش، گلیم، حاجیم و حصیر، خشک‌کردن سبزیجات، دامداری، عمل آوردن محصولات لبنی، کاشت سبزیجات، صیفی جات و موادی نظیر آن در باغچه و در عرصه مسکونی صورت می‌گیرد. انبار محصولات کشاورزی و علوفه دامی، نگهداری ماشین‌آلات و وسایل کشاورزی و مواردی نظیر آن نیز در کنار عرصه‌های مسکونی واقع است. این گونه کارکردها، ریشه در ساختار خانواده روستایی دارد. خانواده روستایی خود یک واحد خودکفا محسوب می‌شود. در جامعه روستایی، خانواده کشاورز و در بسیاری موارد، حتی خانواده غیرکشاورز نیز یک واحد تولیدی محسوب می‌شوند. اما این تولید در واقع نوعی زندگی روزمره است تا انجام تولید به معنی اقتصادی و تجاری آن. در این واحد تولیدی، با تقسیم کار میان اعضای خانواده، مراحل مختلف تولید کشاورزی انجام می‌شود و اساس زندگی اقتصادی در درون گروه‌های خانوادگی شکل می‌گیرد (Huque, 1982). این ساختار، ویژگی‌های کالبدی خانه‌های روستایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به عنوان مثال، خانه‌های روستایی اغلب دارای عرصه‌های بزرگ با مساحت زیاد هستند. همچنین در این عرصه‌ها، فضاهای متعددی مشاهده می‌شود که در شرایط زمانی و مکانی مختلف کارکرد و معنا پیدا می‌کنند.

مسکن روستایی چند منظوره است. تولید و نوع اقتصاد حاکم بر روستاها، همبستگی خاصی با زندگی در خانه روستایی دارد. راپاپورت (۱۳۹۲، ۵۶) در طرح و شکل‌گیری یک بنا، عوامل متعددی را دخیل دانسته و معتقد است، گاهی ممکن است نقش یک عامل زیاد باشد، اما عامل اقتصادی در همه ادوار نقش بسیار موثرتری بر شکل و طرح خانه داشته است؛ از پرداختن به نیروهای تعیین‌کننده شکل باید اجتناب کرد؛ زیرا پیش از آنکه "روابط" علی و سببی باعث ایجاد شکل بشوند، عوامل اتفاقی در به وجود آمدن آن موثر بوده‌اند، زیرا پیچیدگی نیروهای مداخله‌کننده مانع نسبت دادن شکلی خاص به نیروها یا متغیرهای معین می‌گردند. وی در بخشی از کتاب خود می‌گوید: یقیناً عامل اقتصاد نقش زیادی در ساختار مجموعه‌های زیستی دارد. نقش اقتصاد و میزان تأثیر آن در وجوه مختلف بنا و فضای زیست در تمام زمان‌ها مطرح بوده است. هر چند عوامل مختلفی در پیدایش یک پدیده موثر هستند و گاهی نقش یک عامل از عوامل دیگر پررنگ‌تر است و گاهی تا حد تعیین‌کنندگی پیش

۲- مواد و روش تحقیق

استان آذربایجان شرقی به مرکزیت تبریز، یکی از استان‌های بزرگ ایران محسوب می‌شود. بنا بر اطلاعات ایستگاه هواشناسی سهند، ارتفاع از سطح دریا ۱۶۴۱ متر، اختلاف دمای سالانه بین شب و روز ۹ درجه، اختلاف دمای روزانه بین زمستان و تابستان ۱۸ درجه و رطوبت نسبی ۴۹٪ است (URL 2). کندوان از توابع شهرستان اسکو، دهستان سهند و بخش مرکزی است که در ۵۵ کیلومتری جنوب تبریز قرار دارد و از آثار مربوط به دوران‌های تاریخی پس از اسلام است (تصویر ۱) (UNESCO, 2009). طبق آمار سال ۱۳۹۰، این روستا ۱۸۳ خانوار، ۱۰۰ کران (خانه‌های صخره‌ای) و جمعاً ۵۸۶ نفر جمعیت دارد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). اساس اقتصادی کندوان بر پایه کشاورزی، دامپروری، صنایع دستی و گردشگری قرار دارد. محصولات کشاورزی مشتمل بر زراعی (گندم، جو، یونجه، نخود، گل محمدی) و باغی (گردو، زردآلو، سیب) بوده و در بخش دامداری، ۶۰۰۰ راس گوسفند وجود دارد که مقدار گوشت و شیر تولیدی، سهم بسزایی در اقتصاد ساکنین دارد. صنایع روستا نیز بیشتر معطوف به قالبیافی و صنایع غذایی است (طرح هادی روستای کندوان، ۱۳۸۲، ۳۱-۳۲). بافت کندوان بگونه‌ای است که در محور شمالی،

ارزش افزوده کالا و خدمات موجود می‌افزایند؛ نیاز به بیرون کمتر شده و بنابراین رفت و آمد و هزینه‌های مربوطه حذف می‌شود. این موضوع باعث می‌شود در صورت وجود مخاطرات طبیعی و تکانه‌های اقتصادی در سیستم‌های فعالیتی منطقه از جمله در سیستم‌های کشاورزی و دامداری، دست روستاییان خالی نشود و با تلاش بیشتر می‌توانند به تداوم حیات کمک نمایند. طبیعی است که مادامی که ساکنین روستاها علاوه بر بیرون، دارای فعالیت در دل خانه‌ها به‌ویژه فعالیت‌های مبتنی بر تولیدات منطقه اطراف شوند، توسعه متوازن روستا امری طبیعی خواهد بود. همچنان که اشاره شد در عصر سنت، عملکردهای تولیدی و اقتصادی مساکن به‌ویژه در روستاها غالب بوده و لیکن در دوره جدید، از کم و کیف آن کاسته شده و بیشترین نقش‌ها به فضاهای جدید روستا (فرای مساکن) محول گردیده است. به تبع همین تحولات، در دنیای علمی و نظری نیز عملکردهای تولیدی و اقتصادی مساکن چندان تبیین نگردید. این در حالی است که این مهم در عصر جدید، با عناوین مختلفی چون دورنگاری، کشاورزی شهری، کار در خانه / منزل، توانمندسازی مجدد مورد توجه واقع شده است. بنابراین آنچه که در اینجا خودبخود اهمیت می‌یابد، تبیین روابط فضاهای تولیدی و عملکردی مساکن سنتی به منظور بازتولید آن با توجه به تحولات عصر جدید است.

تصویر ۱- موقعیت محدوده‌های مورد پژوهش.

تصویر ۲- نمایی از روستای کندوان.

او از نیروی ابتکار خود استفاده کند و به ایجاد فرضیه‌های جدید و آزمودن آن طی مصاحبه می‌پردازد (کریمی و نصر، ۱۳۹۲، ۷۴). در این پژوهش نیز مصاحبه از سوالاتی در مورد تجربه معیشتی افراد آغاز و در مراحل بعدی برای طرح سوالات جزئی از اطلاعات عمیق‌تر قبلی استفاده شد. مدت مصاحبه حدوداً ۱۵۰ دقیقه بوده است. متن مصاحبه چندین بار خوانده شده و جملات یا عباراتی که به نظر می‌رسیدند مربوط به پدیده توصیف شده یا آشکارکننده آن هستند، انتخاب شدند. برای تضمین معتبر بودن، یافته‌های این مطالعه به شرکت‌کنندگان ارائه شد و آنها نظرات خود را در مورد هماهنگی یافته‌ها با تجربیات خود به محققین ابراز نمودند. در تصویر ۳، موقعیت پلان‌های برداشت شده همراه با مساحت و ارتفاع هر یک نشان داده شده است.

۳- یافته‌ها

به‌طور کلی از دید مشارکت‌کنندگان در مصاحبه، معیشت و اقتصاد هم در داخل کران‌های مسکونی و هم در خارج آنها قابل بررسی است.

۳-۱- بیرون کران‌های مسکونی

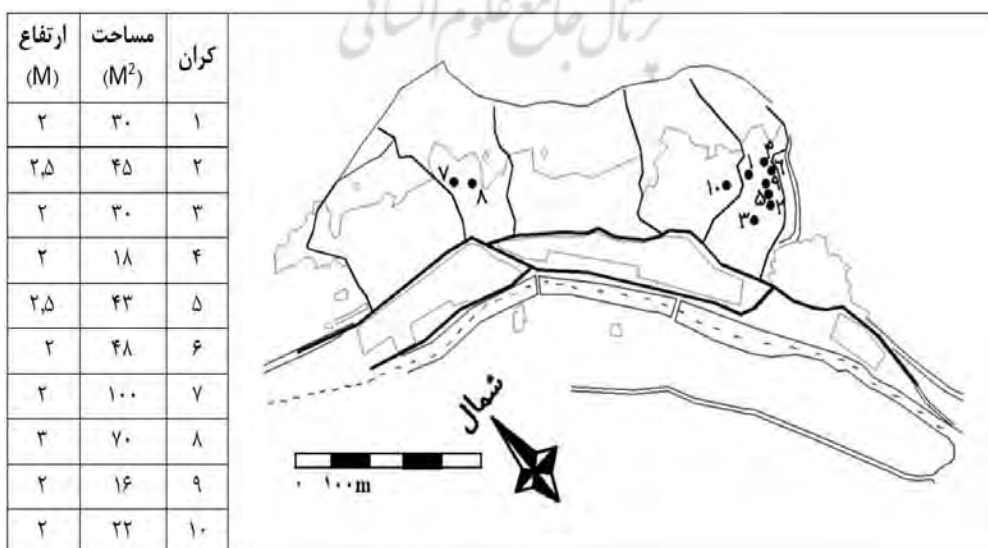
- فضای بافت جاجیم (جاجیم): نخ حاصل از پشم گوسفندان، پس از ریسندگی توسط زنان روستا در جاجیم بافی مورد استفاده قرار می‌گیرد. دار جاجیم به صورت افقی رو زمین قرار می‌گیرد و لذا جاگیر است پس به فضایی مجزا برای اینکار نیاز است، برای این امر فضایی سنگی با پنجره‌هایی در ابعاد کافی با مساحتی حدوداً ۴۰ مترمربعی (با طول حداقل ۱۲ متری و عرض ۳ متری - طول دار جاجیم ۱۲ متر و عرض آن ۵۰ سانت است) در مجاورت کران ایجاد می‌کرده‌اند که زنان خانواده گاه به همراه همسایگان در آنجا مشغول بافتن جاجیم می‌شدند (تصویر ۴).

- تولید خشکبار و عسل: فرایند خشک کردن میوه‌ها

کران‌های دستکند و پایین آن، بخش توسعه جدید روستا است. شرق روستا متراکم‌تر و صخره‌های سمت غربی فرسوده و خالی از سکنه شده است. بافت متمرکز و مزارع و باغات در حوالی روستا بخصوص جنوبی و روبروی بخش مسکونی قرار دارد (سامع سردودی، ۱۳۸۳، ۲۷) (تصویر ۲).

این مطالعه در دو بخش کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی انجام پذیرفته است. در بررسی کتابخانه‌ای، از تحقیقات و تجارب تئوریک و مقالات موجود در یونسکو و ایکوموس^۲ و در بررسی‌های میدانی، از مصاحبه، مشاهده میدانی، عکس و برداشت از فضاهای مختلف دستکند بهره برده است. علت انتخاب روش تحقیق حاضر، به ماهیت موضوع برمی‌گردد. با توجه به عینی و فیزیکی بودن موضوع و لزوم ثبت تجارب و دانستنی‌های محققین، مشاهده مستقیم اهمیت کلیدی دارد. در این مطالعه، روش تحقیق کیفی با رویکرد پدیدارشناسی^۳ مورد استفاده بوده است که در آن مصاحبه‌گر، بدون جهت‌گیری در بحث به مصاحبه‌شونده کمک می‌کند تا تجربیات خود را توصیف کند. روش پدیدارشناسی مخصوصاً هنگامی که پدیده مورد نظر بسیار کم شناخته و مفهوم‌پردازی شده، مفید است (دهقانی و دیگران، ۱۳۷۹، ۱۷۵).

در این مطالعه، ۱۵ زن و مرد با دامنه سنی ۸۰-۴۰ ساله مشارکت داشتند. به دلیل محدودیت بخاطر عدم تمایل افراد روستا به مشارکت، مصاحبه از افرادی که تمایل به شرکت داشتند، انجام گرفت. غالب شرکت‌کنندگان سواد آکادمیکی نداشته یا در حد خواندن و نوشتن بوده‌اند، بنابراین از مصاحبه، "بدون ساختار" یا "باز" استفاده شد. بدین معنی که مصاحبه‌گر باید درباره تعدادی از موضوعات از پیش تعیین شده، ذهن پاسخ‌دهنده را به‌طور عمیق کاوش کند. در این مصاحبه، سوالات استاندارد شده و پاسخ از قبل تعیین شده‌ای وجود ندارد. در عوض، مصاحبه‌گر جنبه‌های متعددی از نظرات مصاحبه‌شوندگان را آن‌گونه که در گفت‌وگو پیش می‌آید، بررسی می‌کند.

تصویر ۳- موقعیت پلان‌های برداشتی در بافت.

ساز و دو طبقه است که طبقه پایین نیز برای نگهداری فضولات مورد استفاده بوده و از فضولات به عنوان کود انسانی استفاده می شده است. سابقاً چند خانوار از یک آبریزگاه استفاده می کردند که در حال حاضر به علت هشدارهای خانه بهداشت، هر خانواده مجبور به تعبیه آبریزگاه خصوصی در حریم کران خود گردیده است. - **آغل:** بطور کلی آغل ها در دو تیپ خصوصی و عمومی ساخته می شوند. آغل های خصوصی که به علت کم نور بودن و وسعت زیاد در طبقه اول کران های مسکونی با مساحت ۶۰-۵۰ متری با عرض ۴-۵ متر تعبیه شده و یا در کرانی مجاور کران اصلی قرار گرفته، در این فضا علاوه بر دام، از ماکیان نیز نگهداری می شده است. شیر دام برای تولید محصولات لبنی، پشم برای بافندگی و فضولات به جهت کود و سوخت تنور استفاده می شود. محل خشک کردن فضولات نیز در خرمنگاه هست. آغل های عمومی که در آخرین مورد از تصویر ۵ نمایش داده شده، معمولاً خارج از بافت روستا و جهت نگهداری موقت دام ها قبل از رفتن به چرا استفاده می شوند. این فضاها از فضاهای کوچک و بزرگ بوجود آمده اند که محل نگهداری دام، فضولات و انبار علوفه بوده که ارتفاع کمتری دارد (تصویر ۶).

۳-۲- داخل کران های مسکونی

پیش از این خانواده ها گسترده بودند و همگی در کران هایی

در پشت بام انبارها که مسطح هستند یا در فضای باز بین کران ها انجام می شد. فرایند گوگردپاشی نیز در دودخانه صورت می گرفت. محصولات پس از تولید، در انبار ذخیره شده و یا به فروش می رسیده اند. تولید عسل نیز در پشت بام ها، فضای باز، یا شهرهای مجاور صورت می گیرد. زنبورداری، سابقاً در روستا خیلی پررونق نبوده و صرفاً توسط برخی افراد انجام می شد (تصویر ۵). تولید سبزیجات، صیفی جات و انواع گل خشک چون گل سرخ نیز رایج بود هاست.

- **انبارهای بیرونی و آبریزگاه:** در روستاها برای ذخیره محصولات کشاورزی در بیرون از فضای کران ها، انبارهایی نیز وجود دارد (انبار نخود، گندم و ...) که دارای فضای مخصوص سرپوشیده هستند. این فضا، به وسعت ۹-۱۲ با عرض ۳ متری است. همچنین به جهت سرد بودن ممکن است برای کره گیری و تولید و ذخیره پنیر نیز از این فضا استفاده شود. انبار علوفه، به صورت فضاهای ساخته شده از سنگ و یا کنده شده در دل کران ها و اغلب خارج از بافت مسکونی قرار داشته و جهت نگهداری کاه و علوفه بکار می رفته است. غالباً هر انبار دارای مالکیت شخصی بوده و مورد استفاده یک خانوار است. علاوه بر اینها، فضای سرپازی نیز هست که برای چیدن و ذخیره علوفه بکار می رود. آبریزگاه ها نیز غالباً در کنار معابر و خارج از کران قرار می گرفته است که به صورت اتاقی دست

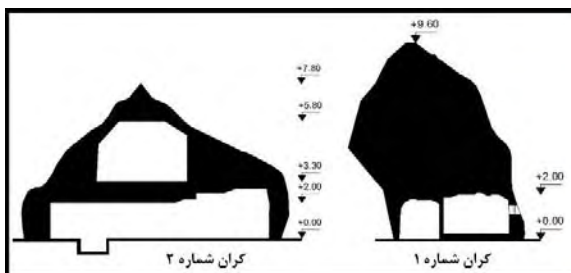
تصویر ۵- تولید و عرضه خشکبار و عسل.

تصویر ۴- آماده سازی پشم و جاجیم بافی.

تصویر ۶- فضای آغل (راست: نمونه هایی از آغل های شخصی، چپ: آغل اشتراکی).

تصویر ۷- عناصر معماری در فضای کران

ماخذ: (تصاویر: نگارندگان و برش: مهندسین مشاور پدیده سامت، ۱۳۸۷)

بیرون کران بنام "تندسر" استفاده می‌شده است. بخشی از اتاق نیز برای چیدن رختخواب‌ها، جاجیم و البسه لحاظ شده که به وسیله پرده از این فضا جدا می‌شده است، این فضا، محلی نسبتاً بزرگ و مسطح در دیواره اتاق اصلی است و به زبان محلی "یوک یری" گفته می‌شود (تصویر ۸-ب). در سراسر اتاق‌ها نیز رف و تاقچه‌هایی مشاهده می‌شود که به منظور تزئین، قرار دادن چراغ روشنایی و ظروف خورد و خوراک مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در صورت متمول بودن افراد، برای مهمانان غریبه کرانی جدا در نظر گرفته می‌شده که این دو کران از داخل یا به وسیله پل، به هم ارتباط داشته‌اند (تصویر ۸-ج).

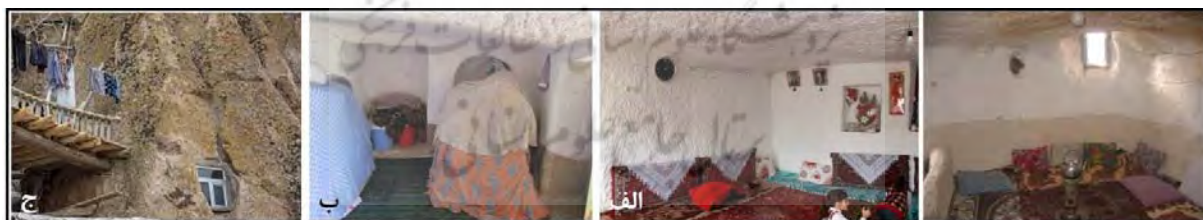
- اتاق ریسندگی: یکی دیگر از اتاق‌ها، مخصوص ریسندگی در کنار یا غرب اتاق اصلی به وسعت ۹-۱۲ مترمربع، با عرض ۳ متر بوده است. در این اتاق، روستاییان گاه به صورت خانوادگی و گاه به همراه زنان همسایه کار می‌کرده‌اند. در فصل بهار و تابستان، پس از چیدن پشم گوسفندان، برای تولید نخ جاجیم بافی، پشم توسط دستگاه نخ‌ریسی نیمه صنعتی (جهره) ریسیده می‌شد. این دستگاه سنتی نخ‌ریسی، به جهت سهولت سوار و برپا شدن و همچنین کارآمدی غیرقابل چشم‌پوشی، جزء اسباب و وسایل دائمی هر خانوار روستایی محسوب می‌شده و با توجه به فراوانی پشم در این روستا، این کار بسیار پررونق بوده است. به دلیل کرک و پرز موجود در فعالیت ریسندگی، غالباً این فضا درب داشته تا به فضاهای مجاور منتقل نشود. نخ‌های تولید شده را کلاف و در تنورخانه بیرونی رنگ‌رزی کرده و در بافت جاجیم مصرف می‌کنند. در پاره‌ای اوقات نیز این فضا، به استراحت زنان خانه که به تازگی بچه‌دار شده بوده‌اند، اختصاص داده می‌شده است (تصویر ۹ و جدول ۱).

- صندوق‌خانه: این فضا که به زبان محلی "گزنه" نامیده

که یک فضای اصلی با ۱ یا ۲ تا اتاق مجاور داشته‌اند، زندگی می‌کردند. قطر دیوار در این کران‌ها بین ۲ تا ۳ متر است. بدنه روئی آن از ملات خاک سفید محلی، لایه درونی از سنگ صخره‌ای و زیبایی آن در رگه‌های سنگی و بافت غیریکنواخت است. ابعاد پنجره‌ها بر روی بدنه‌ها به جهت رعایت مسائل اقلیمی - امنیتی، بسیار کوچک و غالباً در حدود ۳۰ در ۳۰ سانتی متر، ارتفاع درب در حد ۲ متر و غالباً جنس چارچوب آنها از چوب بوده است، لذا فضاهای داخلی کم نور هستند. برای تهویه از پنجره‌ها کمک گرفته و یا از بازشویی کوچک که بر بالای درب ورودی تعبیه می‌شده است. کف کران‌ها به صورت یک سطح صاف جلوه‌گر نمی‌شود و روستاییان، از این عنصر برای تعریف کردن فضا و تشخیص اختلاف سطح بهره می‌برند. کف اتاق‌ها با پوشش‌هایی چون جاجیم پوشیده می‌شود. پشت بام کران‌ها، سطوح سنگی یکپارچه است که گاه در دل این سقف، فضای کندو و خانه همسایگان طبقه بالایی قرار دارد (تصویر ۷).

این فضاها نسبت به عملکردهای خاص تقسیم‌بندی شده‌اند که عناصر مربوطه به شرح زیر است:

- اتاق اصلی: یکی از این اتاق‌ها اغلب در بدو ورود و بزرگ‌تر از سایر فضاها به مساحت تقریبی ۲۰ مترمربع (۴*۵)، محلی بوده برای نشستن افراد، صرف غذا و نوشیدنی، پذیرایی از مهمان‌ها و کارهایی نظیر تولید صنایع دستی، در برخی کران‌ها محل خواب به صورت سکویی سنگی و ارتفاع نسبتاً کم در قسمتی از اطاق اصلی تعبیه گردیده و از تنور نیز برای گرمایش، پخت غذا و نان استفاده می‌شده است. در این روستا، قوت اصلی نان و لبنیات بوده است. علاوه بر این، گرمای تنور مانع ایجاد رطوبت در کران‌ها می‌شده است (تصویر ۸-الف). در تابستان برای جلوگیری از گرمایش زیاد برای پخت نان از تنورخانه‌ای در

تصویر ۸- نمونه‌ای از اتاق‌های اصلی در کران‌ها.

جدول ۱- فعالیت‌های تولیدی انجام پذیرفته در ارتباط با پشم.

فضای ذخیره‌سازی	محل تولید (فضای اشتراکی یا شخصی)	نوع فعالیت تولیدی	
		جاجیم و قالیبافی	فعالیت‌های تولیدی در ارتباط با پشم
-	انجام فرایندهای مربوطه خارج از محدوده سکونتی	چیدن، شستن، سورت	
	انبار	شانه زدن	
اتاق ریسندگی	اتاق ریسندگی	ریسندگی با دوک	
-	تنورخانه بیرون خانه (تندسر)	رنگ‌رزی	
اتاق بافت	فضایی سرپوشیده بیرون از خانه (اتاق بافت)	بافت و پرداخت	
انبار داخلی	اتاق اصلی	بافتنی (بافت لباس، جوراب و...)	تولید صنایع دستی

تصویر ۱۰- فضای انباری درون کران.

تصویر ۹- فضای ریسندهی.

جدول ۲- فعالیت‌های تولیدی انجام پذیرفته در ارتباط با دامداری، کشاورزی و باغداری.

متوسط زمان کاری		محل تولید و ذخیره	نوع فعالیت تولیدی	
گاوه = ۱۰ دقیقه، بز و گوسفند = ۵ دقیقه		تولید در آغل و ذخیره در انبار	شیردوشی	فعالیت‌های مرتبط با دامداری
نیم ساعت کار + ۶ ساعت زمان لازم جهت عمل آوری		انبار داخل کران	ماست	
۱-۲ ساعت		انبار داخل و خارج کران	کره، دوغ، لورک، کشک، سرشیر و خامه	
		انبار خارج کران	پنیر	کشاورزی امور
		تهیه پوست به جهت استفاده شخصی یا فروش		
		انبار داخل کران	غلات: گندم، برنج، جو و ...	باغداری امور
			حبوبات: نخود، لپه و ...	
		فضای دودخانه + پشت بام	خشکبار	
		-	تولید انواع میوه	

جدول ۳- فضاها و فعالیت غالب در هر یک.

نام فضا	فعالیت	نام فضا	فعالیت	دوره کران
انبار علوفه	محل نگهداری علوفه + ادوات کشاورزی	نشیمن	محل زندگی، بافت صنایع دستی، صرف غذا، محل خواب، پذیرایی از مهمان	دوره کران
دودخانه + بام	محل تولید خشکبار	یوک بری	انبار رختخواب‌ها	
تنور بیرونی	محل رنگ‌رزی + پخت	کندو در گزنه	محل نگهداری غلات	
اتاق بافت جاجیم	محل بافت جاجیم	انبار داخلی و بیرونی	تولید و ذخیره محصولات لبنی	
فضای باز + دهلیز	انبار سوخت	اتاق ریسندهی	محل ریسندهی	
آغل	محل نگهداری حیوانات	تنور داخلی	محل پخت نان و تامین گرمایش	

در آغل دوشیده شده و پس از جوشاندن، محصولاتی چون ماست بدست می‌آید. با تکاندن ماست در دستگاه کره‌گیری به مدت ۲ ساعت، چربی جمع شده به صورت کف در بالا و مایع باقیمانده به عنوان دوغ طبیعی استفاده می‌شود. با حرارت دان دوغ، لورک بدست می‌آید و با قالب کردن و خشکاندن لورک، کشک. پنیر نیز با افزودن مایه به شیر حاصل می‌شود. سرشیر و خامه نیز از دیگر محصولات تولیدی این روستاست (تصویر ۱۰ و جدول ۲). البته در کنار این فعالیت‌ها، سایر فعالیت‌های تولیدی مرتبط با دامداری

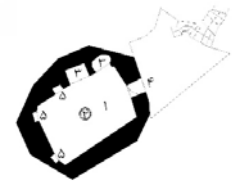
می‌شود، انباری خانه محسوب می‌گردد که مساحتی در حد ۶-۵ مترمربع (۳*۲) دارد. در این فضای نسبتاً کوچک، مایحتاج هفتگی چون گندم و جو نگهداری شده و لبنیات مورد نیاز نیز (به جز پنیر که فضای سردتری می‌طلبد)، در این فضا تولید و ذخیره می‌شوند. گندم را آسیاب و تبدیل به آرد می‌کنند و در کندوهای تعبیه شده در این اتاق ذخیره کرده و برای پخت نان از آن استفاده می‌کنند. به جز گزنه، انبارهای دیگر نیز وجود دارند که در بیرون از کران قرار می‌گیرند. فرایند و توالی فعالیت به این ترتیب است که ابتدا شیر

آستانا توسط دیوار کوتاهی از نشیمن جدا گردیده و کار شستشو در قسمتی از آن انجام می‌گیرد. همچنین فضای فیلتر برای گرفتن پوست گردو یا به منظور کفش‌کنی و انبار هیزم برای استفاده در روز مورد نظر بوده است. به‌طور کلی آنچه که تاکنون در رابطه با فعالیت‌های غالب در فضای داخل کران‌ها بیان شده، در جدول ۳ منعکس می‌گردد. همچنین در جدول ۴، پلان معماری از مساکن

مثل تولید لحاف و تشک یا بافت شال کمری نیز شایان توجه است. **دهلیز یا آستانا:** در کران‌های بزرگ که محدودیت فضایی زیادی وجود ندارد، گاه فیلتر ورودی جداگانه با مساحت ۲-۳ متری با طول و عرضی در حد ۳*۱ برای اعمالی چون شست و شوی ظروف و حتی استحمام اهالی در نظر گرفته می‌شده است. ولی در کران‌های کوچک‌تر، جهت جلوگیری از ورود آب به اتاق اصلی محل

جدول ۴- پلان‌های برداشتی.

کران	پلان	تصویر	کران	پلان	تصویر
کران شماره ۱۵			کران شماره ۶		
کران شماره ۲۰			کران شماره ۷		
کران شماره ۳			کران شماره ۸		
کران شماره ۴			کران شماره ۹		
کران شماره ۵			کران شماره ۱۰		
راه‌نما	<p>نشیمن (۱)، تنورخانه (۲)، یوک پری (۳)، دهلیز (۴)، طاقچه (۵)، اتاق ریسندگی (۶)، انباری (گزنه) (۷)، انبار بیرونی (۸)، آغل (۹)، آخور (۱۰)</p>				

این روستا، فعالیت‌های مربوط به صنعت گردشگری مثل تبدیل خانه‌ها به مهمانسراها و مغازه‌های فروش صنایع دستی و سوغاتی رونق پیدا کرده، که همین امر ممکن است به مرور منجر به موزه‌ای شدن کران‌ها و از بین رفتن زندگی سیال شود. روستای تاریخی کندوان، از گذشته کانونی برای فعالیت‌های گردشگری، تجاری و تولیدی در منطقه است. طبیعی است حفظ و نگهداری روستا در وهله اول و بسط و گسترش فعالیت‌های تولیدی و کارکردی موجود متناسب با نیازهای عصر حاضر، به ویژه مراجعین به محل در وهله دوم، بایستی مورد توجه خاص در توسعه روستا قرار گیرد.

آنچه که پیداست بسیاری از فعالیت‌ها و فضاها می‌بایست بیشتر مورد مذاقه قرار گیرند، چرا که دیگر مثل گذشته نمی‌توان محصولات محلی را به همان صورت قدیمی فراوری کرد. برای مثال در دنیای رقابت در تولید محصولات لبنی، گستره‌ای از انواع پنیر، کره و حتی ماست وجود دارد و یا چندین نوع فعالیت جدید در ارتباط با صنعت پشم قابل مشاهده است. نکته اساسی این است که چاره‌ای جز حرکت به سمت تولیدات جدید و بازتولید فعالیت‌ها و خدمات گذشته نیست. فهم اینکه کدام نوع فعالیت از فعالیت‌های سابق می‌توانند بازآفرینی شوند؟، با چه نوع فراوری‌های جدید، می‌توان به صرفه و به تبع نیاز جامعه تولید کرد و در کدام سمت روستا می‌توان مستقر نمود؟، با توجه به ارزش غیرقابل چشم‌پوشی کران‌ها و با نظریه تلاش جهت جاری بودن زندگی، سهم یا نقش آنها در احیاء فعالیت‌ها چقدر می‌تواند باشد؟، آیا ارتقای تولید نیازمند گسترش

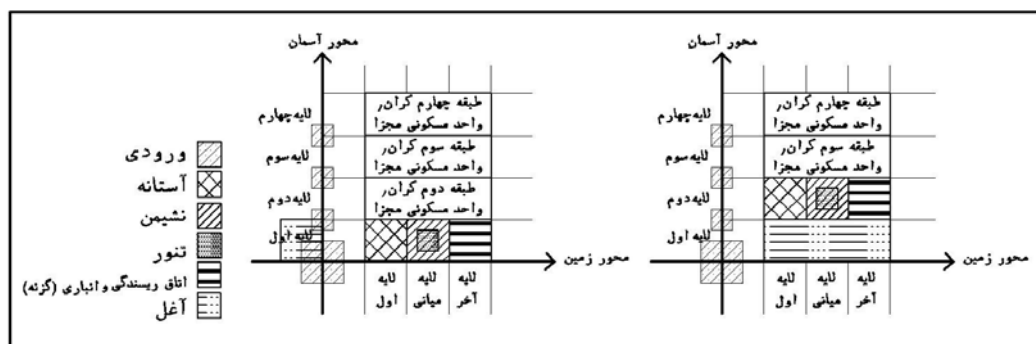
کندوان و ریزفضاهای مربوطه، به نمایش گذاشته شده است. مطابق با پژوهش انجام یافته، در ۱۰٪ کران‌ها برای نمایش چگونگی سازمان یافتن فضا درون یک شبکه، دو محور عمود بر هم در نظر گرفته می‌شود. در محور زمین (افقی) آن، لایه‌های فضایی از درب ورودی کران و در محور آسمان (عمودی)، لایه‌های فضایی تا بام کران را نشان داده می‌شود. لایه‌های پیرامون ورودی در محور افقی و عمودی، لایه اول و به همین ترتیب دورترین لایه فضایی نسبت به ورودی را لایه آخر و نسبت به عمود، با شمار طبقات موجود نام‌گذاری می‌گردد. از تقاطع لایه‌های افقی و عمودی، فضاهایی مشخص و تعریف شده شکل گرفت و با توجه به بالا و پایین شدن و یا عقب و جلورفتن آنها، انواع فضاهای برحسب نیاز خانواده پدید آمد. آنچه در میان تمامی خانه‌های بررسی شده علیرغم تنوع و تمایزی که دارا بودند قابل استناد است، الگو و شیوه‌های مشترک است. غالباً پس از ورودی، وارد فضای آستانه شده و از آنجا به نشیمن دسترسی پیدا می‌کنیم که تنورخانه در وسط آن واقع بوده و فضای ریسندگی و گزنه در لایه آخر و گوشه‌های بنا قرار می‌گیرد (جدول ۵ و تصویر ۱۱).

۴- بحث

فعالیت غالب روستاییان در گذشته به صورت دامداری و کشاورزی بوده و لذا تولید محصولات لبنی و پشمی، رونق زیادی در روستای کندوان داشته اما اکنون با توجه به شهرت جهانی

جدول ۵- گونه‌شناسی فضاهای تعریف‌کننده کران‌ها.

نام فضا	عوامل تعریف‌کننده			مساحت (متر مربع)	مساحت فضا / مساحت کران	ارتفاع طبقات	فرم	موقعیت در پلان
	درب	دیوار	پنجره					
آستانه	✓	✓	✓	۲-۳	۳٪	۳-۲	دو زنگه	لایه اول کران (بدو ورود)
اتاق اصلی	×	✓	×	۲۰-۳۰	۵۹٪		مانند	لایه میانی کران (بعد آستانه)
تنور	×	×	×	۱	۱٪		دایره‌ای	لایه میانی کران (وسط نشیمن)
ریسندگی	✓	✓	✓	۹-۱۲	۲۶٪		دو زنگه	لایه آخر کران (غالباً در گوشه)
گزنه	×	✓	×	۴-۶	۱۱٪		مانند	لایه آخر کران (غالباً در گوشه)
آغل	×	✓	✓	۵۰-۶۰	-			طبقه اول کران یا جنب کران

تصویر ۱۱- نمایش شبکه فضایی و الگوی استقرار فضاهای کران.

نیز در روستاها تولید و پس از مونتاژ صادر می‌گردد (URL 3). تولید پوشاک پشمی در انگلیس قبل از استیلای نورمن در ۱۰۶۶، کاملاً به صورت محلی انجام می‌گرفت. خانوارهای نوعی، خود به پرورش گوسفندان پرداخته، پشم خام را به نخ بافندگی تبدیل می‌کردند و از این نخ‌ها، لباس می‌بافتند. به عبارت دیگر در تولید پوشاک پشمی خودکفا بودند و هیچ شهری به تولید و تجارت پوشاک پشمی نمی‌پرداخت. به تدریج شهرهای کوچک و بزرگ در کارت تجارت محلی وارد شدند. استیلای نورمن، تعاملات بین انگلیس و قاره اروپا را افزایش داد و پایه‌گذار مرحله‌ای در توسعه تجارت البسه پشمی در انگلیس شد به گونه‌ای که موانع تجارت از بین رفته و انگلیس قادر به بهره‌گیری از مزیت نسبی در تولید پوشاک پشمی شد (سولیوان، ۱۳۸۶، ۳۴). همچنین می‌توان به تجربه‌ای که دولت ترکیه در زمینه نساجی داشته، اشاره داشت. تصمیم‌گیران کشور با درک صحیح از توانایی‌های این صنعت، سهم قابل‌اعتنایی را در رشد اقتصادی برای آن قائل شده‌اند. از راهبردهای اتخاذی آنان، ایجاد خوشه‌های صنعتی و کسب و کاری به منظور افزایش رقابت‌پذیری بین‌المللی، افزایش ظرفیت صادراتی شرکت‌های کوچک، توسعه ابزارهای فایننس بین‌الملل، حمایت از تأمین و واردات مواد اولیه کلیدی و افزایش تعداد برندهای بین‌المللی ترک است (سرفرازیان، ۱۳۹۳). البته باید متذکر شد آنچه در بحث آموزش و معماری می‌تواند مهم باشد، نوع نگاه به فعالیت‌ها و عملکردهای جدید، ترکیب فضایی و طراحی فضاهای متناسب با منظر فعلی کندوان و تلاش برای پایداری روستاست، چرا که اگر تولید سنتی به روش‌های روزآمد ادامه نیابد، در آینده‌ای نه چندان دور، با زوال و تخریب این روستای تاریخی مواجه خواهیم بود.

نتیجه

هزاره‌ها بازتولید نموده است. در عصر حاضر، جامعه صنعتی و یا نسبتاً صنعتی، سبب کاهش و حتی حذف کارکردهای تولیدی و اقتصادی و نیز برخی از کارکردهای اجتماعی آن گردیده است. با آنکه همواره بخشی از کارکردهای آن به خارج از مسکن منتقل گردیده و از دامنه فعالیت مسکن یا خانواده‌ها کاسته شده، با این حال باز نمی‌توان انتظار داشت که کارکرد اقتصادی آن کاملاً از بین برود. آنچه که قابل پیش‌بینی است این است که در آینده، کارکردهای تولیدی مسکن کندوان با توجه به نقش گردشگری که روستا به خود گرفته است بازتاب کارکردهای مسکن گذشته به شکل جدیدش خواهد بود؛ چیزی که علاوه بر ایجاد درآمد و اشتغال، زمینه تداوم سنت و آشنایی نسل جدید با کارکردهای تولیدی و اقتصادی مسکن گذشته می‌شود.

با چنین درکی می‌توان گفت؛ جهت احیاء و بکارگیری ظرفیت‌های محیطی و انسانی در این بخش، می‌بایست ویژگی‌های کالبدی و عملکردی این کران‌ها (تیپ کران و کم و کیف آن) و ویژگی‌های معیشتی (نوع دام و تعداد، فعالیت‌های غالب، مشاغل مطلوب بوم و غیره) را مدنظر قرار داد. برای مثال امروزه برای افزایش کارایی یا بهره‌وری، می‌توان سرمایه کارگاه‌های تخصصی با سرمایه اهالی

کارگاه‌هایی در مقیاس این روستاست؟ و سوالاتی از این دست باید به‌طور جدی مورد مذاقه قرار گیرد. با این حال، نگاه به تجارب جهانی در این زمینه می‌تواند سرنخ‌هایی در این رابطه بدست دهد. به عنوان مثال کشور هند، دارای دومین نیروی کار بزرگ دنیاست. کشاورزی و مشاغل وابسته به آن، ۶۰٪ نیروی کار کشور را در اختیار دارند. نساجی نیز از مهم‌ترین صنایع این کشور به حساب می‌آید. با وجود رشد اقتصادی فوق‌العاده هند در دو دهه گذشته، همچنان کشاورزی و توسعه روستایی از اولویت اصلی این کشور به حساب می‌آید. در هند، سازمان‌های تأمین و توسعه اشتغال روستایی تحت عنوان (NREGA)^۵، مسئول ایجاد شرایط کارآموزی و آموزش‌های لازم برای افراد غیرمتخصص هستند (امینیان و امیرخانی، ۱۳۹۰، ۶۷). در همین سال‌ها، دولت چین آغاز به سازماندهی مجدد تولیدات روستایی به وسیله ایجاد سیستم قرارداد مسئولیت نمود و تعهد کرد که از مالکیت خصوصی در روستا حمایت می‌کند. اصلاحات اقتصادی اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی در چین نیز، متضمن برنامه‌هایی برای پیشرفت اقتصادی، تقویت و بومی‌سازی فناوری بوده است. عمده برنامه‌های اصلاحات اقتصادی چین از روستاها آغاز شد و پس از آن به شهرها رسید. تأکید دولتمردان چینی بر ارتقای توان کشاورزان و روستاییان از طریق توسعه آموزش و پشتیبانی‌های فنی، بازاریابی و ... باعث شد تا اقتصاد روستایی این کشور، به موتور اصلی برای توسعه آن تبدیل شود. این رویکرد موجب شد نه تنها به لحاظ تأمین غذا و پوشاک وضعیت به سرعت بهبود یابد، بلکه بعدها بخش عمده محصولات صنعتی صادراتی این کشور نیز از مبداء روستا اتفاق بیفتد تا جایی که هم اکنون، برخی تجهیزات پیشرفته

نتایج حاصل از مطالعات و مصاحبه‌های بعمل آمده نشان می‌دهد، معیشت نقش مهمی در شکل‌گیری و ترکیب فضایی خانه‌های روستا داشته است. فضاهای زیستی قدیمی کندوان به صورت معماری صخره‌ای در جابجایی به عملکردها شکل گرفته و به علت محدودیت توسعه، هر چند از ایجاد فضاهای اضافی و غیرقابل استفاده اجتناب گردیده است، ولی با تقسیمات مناسب داخلی و ایجاد رف و سکوها، ترتیبی بوجود آمده تا امکانات زیستی در درازمدت تأمین گردد. فعالیت‌های بسیاری اعم از معیشتی چون امور مربوط دامداری و کشاورزی و سایر کارهای خدماتی و همچنین فعالیت‌های زیستی و فرهنگی چون خورد و خواب، امور مربوط به مهمان و ... همگی در همین فضا به فعالیت رسیده است. اغلب کران‌ها دو طبقه هستند ولی در مواردی، ۳ تا ۶ طبقه نیز مشاهده می‌گردد. ابعاد کران‌ها به علت رعایت مسائل ایستایی کوچک بوده و پلان آن کاملاً متأثر از عامل معیشتی است. این روستا یکی از سه روستای صخره‌ای جهان بوده و آنچه موجب جذابیت بی‌نظیر و استثنایی بودن کندوان از دو مورد دیگر شده، جاری بودن زندگی مردم در قالب بافت قدیمی آن است. مسکن روستایی، فضایی است که مدام خود را در طی

و با دید توسعه مهارت‌های زیستی - تولیدی مبتنی بر تولیدات گذشته یا موجود، در توسعه نواحی روستایی اهمیت خاص دارد. بسته به فعالیت مورد نظر، بازآفرینی می‌تواند از طریق دمیدن روح جدید در قالب کران‌ها باشد و یا طراحی کارگاه‌هایی جدید. این مساله، بیانگر لزوم شناخت دقیق و حساسیت این مساله است تا در نهایت هم‌خوانی با بافت موجود انجام پذیرفته و میزان آسیب را به حداقل کاهش دهد.

و با اخذ وام‌های کم‌بهره، به فعلیت رسانید. بی‌تردید وجود مزیت نسبی و علایق و خواسته‌ها و میزان سرمایه و ایجاد انگیزه و آموزش، تهیه نقشه‌های فنی و معماری اهمیت خاص پیدا می‌کند. طبیعی است در دل کران‌ها، می‌توان به تولیدات ساده ولیکن جدید بدون نیاز به فضای گسترده و سرمایه قابل توجه مثل تهیه البسه خاص و انواع بافتنی‌ها، تهیه کارهای تزیینی و دستی مبادرت ورزید. آنچه پرواضح است اینکه آموزش و مشارکت روستاییان در امور روستایی

پی‌نوشت‌ها

۱. بدرود، فصلنامه علمی - پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، سال هشتم، شماره ۲۷، صص ۴۳-۲۹.
صبری، حمید (۱۳۸۶)، آذربایجان شناسی ۲، کندوان بهشت گمشده، چاپ دوم، همادز، تبریز.
طرح هادی روستای کندوان (۱۳۸۲)، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، استان آذربایجان شرقی.
کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ج ۱، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، چاپ اول، طرح نو، تهران.
کریمی، صدیقه و نصر، احمدرضا (۱۳۹۲)، روش تجزیه و تحلیل داده‌های مصاحبه، فصلنامه پژوهش، سال ۴، شماره ۱، صص ۹۳-۷۱.
گرچی‌مهلبانی، یوسف و سنایی، المیرا (۱۳۸۹)، معماری همساز با اقلیم روستای کندوان، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۹، صص ۲-۱۹.
مدنی پور، علی (۱۳۹۵)، طراحی شهری، فضا و جامعه، ترجمه: بهناز امینزاده، راضیه رضاییگی ثانی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران
مهندسین مشاور پدیده صامت (۱۳۸۷)، ساماندهی و حفاظت از روستاهای با ارزش (روستای تاریخی کندوان)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی.
نیک خلق، علی اکبر (۱۳۸۲)، جامعه روستایی، انتشارات چاپخش، تهران.
همایون، غلامعلی (۱۳۵۴)، روستای تاریخی، مجله بررسی‌های تاریخی، سال ۱۲، شماره ۱، صص ۱۵۷-۲۱۶.

Aien, S; Kordjamshidi, M & Pourfallah, H (2012), An investigation on thermal performance of rocky architecture approaching thermal comfort with less energy load, 28th international plea conference opportunities, limits & needs towards an environmentally responsible architecture Lima, Peru 7 - 9 November 2012.

Huque, A (1982), *The myth of self-help: A critical analysis of the conventional depiction of shanty towns*, Dept. for building function analysis, royal institute of technology, Stockholm, Sweden.

Merma, G.C; Gumbe, L.O; Chepete, H.J & Agullo, J.O (2011), *Rural structures in the tropics: design and development*, Videdelle Teme di Cara Calla, Rome, Italy.

Norberg-Schulz, Ch (1985), *The Concept of Dwelling: On the Way to Figurative Architecture*, Rizzoli press; 1st edition, New York.

UNESCO World Heritage Center (2009), *Cultural Landscape*; <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#/>; [visited on December 2017, 28].

دسترسی در (کندوان / <https://fa.wikipedia.org/wiki/کندوان>) URL1: <https://fa.wikipedia.org/wiki/کندوان> (۱۳۹۶/۰۸/۱۵)

سایت اینترنتی اداره کل هواشناسی استان - www.eaz.ir (دسترسی در ۱۳۹۴/۱۱/۱۱). آذربایجان شرقی

دسترسی (<https://www.fardanews.com/fa/news/547778>). (دسترسی ۱۳۹۶/۰۹/۱۴)

۱. در زبان محلی، به خانه‌های صخره‌ای حاصل از کندن سنگ‌های کله قندی، کران می‌گویند.

2 UNESCO & ICOMOS.

3 Phenomenology.

۴. برای مثال انواع پنیرهای پخته نشده، فشرده شده و پوسته دار که یا از شیر گاو تولید می‌شوند یا از شیر گوسفند و بز. شیر مورد استفاده هم ممکن است خام باشد یا پاستوریزه که هر یک بنا بر مواد و نوع تولید دارای رنگ، طعم و بوی خاصی است. همچون پنیر کفورت، کامامیرت، چوره، فتا و ...
5 National Rural Employment Guarantee Act.

فهرست منابع

اکبری، سعید و بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۷)، اکوتوریسم روستایی و نقش آن در توسعه روستای کندوان، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۱، صص ۱۵۰-۱۳۱.

امیرخانی، آرین؛ باقی، پرهام؛ انصاری، مجتبی و پورجعفر، محمدرضا (۱۳۸۷)، جستاری بر خصوصیات معماری بومی روستای بومی روستای کندوان و مقایسه آن با نمونه مشابه در گورمه آناتولی، نماد گلستان، سال ۲، شماره ۸، صص ۲۹-۳۶.

امینیان، سعید و امیرخانی، آرین (۱۳۹۰)، توسعه و بهسازی سکونتگاه‌های انسانی (تجارب هند، چین و اسکاتلند در بهسازی سکونتگاه‌های روستایی)، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.

خداوردی زاده، محمد؛ حیاتی، باب‌اله و کاووسی کلاشمی، محمد (۱۳۷۸)، برآورد ارزش تفرجی روستای تاریخی کندوان استان آذربایجان شرقی با استفاده از روش ارزش گذاری مشروط، نشریه علوم محیطی، سال ۵، شماره ۴، صص ۴۳-۵۴.

دهقان نیبری، ناهید و اسدی نوقایی، احمدعلی (۱۳۷۹)، اصول تحقیق، روش‌ها، ارزیابی و کاربرد، انتشارات اندیشه رفیع، تهران.

رایپورت، آموس (۱۳۹۲)، انسان‌شناسی مسکن، ترجمه خسرو افضلیان، نشر حرفه هنرمند، تهران.

رضوانی، عبدالصمد (۱۳۸۶)، کندوان (نمایش هنر انطباق انسان با طبیعت)، رشد آموزش جغرافیا، دوره ۲۱، شماره ۲، صص ۵۵-۴۸.

سازمان میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی (۱۳۷۳)، مردم شناسی روستای کندوان، طرح پژوهشی، مرکز اسناد میراث فرهنگی سازمان میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی.

سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال (۱۳۹۰)، مرکز آمار ایران. سرفرازیان، امیرحسین (۱۳۹۳)، روزنامه فرصت امروز، ۱۸ بهمن ۹۳.

سولیوان، آرتور (۱۳۸۶)، مباحثی در اقتصاد شهری، ترجمه جعفر قادری و علی قادری، انتشارات نور علم، تهران.

سامع سردرودی، محمد (۱۳۸۳)، کندوان و معماری صخره‌ای آن، نشریه فرهنگ مردم، شماره ۱۰، صص ۳۲-۲۵.

سعیدی، عباس و امینی، فریبا (۱۳۸۹)، ناپایداری سکونتگاه و تحول کارکردی مسکن روستایی (مورد مطالعه: روستای خفر، ناحیه نطنز-

Analysis of Residential “Karaan” in Historical Village of “Kandovan” with Livelihood Approach

Rahmat Mohammadzadeh¹, Nahideh Rezaei²

¹Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Civil, Tabriz University, Tabriz, Iran.

²Ph.D. Candidate, Department of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

(Received 31 Aug 2018, Accepted 10 Jan 2019)

Lives of people in rural areas are highly depended on the dynamic economy and continuous production processes; therefore, the sustainable livelihood and secure economic play an essential role in rural areas. Human habitation had developed from the nomadic way and expanded due to the presence of agriculture, animal husbandry, and related activities. Not only do economy and manufacturing system represent the function of these areas but also, they can be deemed as an underlying reason in the texture, forms, and landscape of the residential dwellings. In fact, the agricultural revolution and breeding livestock have made a significant impact on the lifestyle. Therefore, fundamental changes have been made in human activities and behaviors. Human communities were formed since agriculture requires permanent presence of a human in the place and animal husbandry needs to look for postures for feeding the livestock. In fact, due to these improvements in human's lifestyle, they could not meet their needs through the sheer search for residential areas. Therefore, interfering in the environment to adapt it to new demands found other dimensions. Following this, thereby implementing the novel techniques, the standards of lifestyle were improved and the idea of providing a stable place has begun as if it led to improving the quality of habitation and livelihood. Thus, the beginning of the formation of “housing” coexisted with a period in which the human being was seeking to follow a production system. The difference in the forms of the houses has its root in the distinctions of the way of life and the production system. Rural residential areas represent the daily life of people with a variety of activities. With this in mind, besides a concise review of the root reasons

of the creation of Kandovan village in the Osku County, this paper describes the relationships between the economic structures, manufacturing system, and production of livelihood spaces in the village. This village, one of the most famous communities in Iran, It is located in Azerbaijan region, and historically, it's about 700 years old. Kandovan lies on the northern slopes of Mount Sahand and is famous for its rock-cut architecture which was created by the volcanic interactions of this mountain. Secondary resources and direct observations through field research were the two critical methodological steps for this paper based on phenomenology and qualitative approaches. The results represent that livelihood has important role in composition and formation of space of Karaan houses. Living spaces are shaped in responding to functions. These homes likewise the other houses have different parts such as living room, kitchen, storage and warehouse and utility system. All production - livelihoods activities related to livestock, agriculture, and other service activities, even other social and cultural activities, all have done at Karaans' space. Nowadays, because of the Extensive changes in lifestyles and human activities, the environmental and human capacities, must be rehabilitated and utilized. For this purpose, the physical and functional characteristics of these Karans livelihood activities must be considered.

Keywords: Architecture, Kandovan Village, Residential Karaans, Livelihood Approach.